

تألیف دکتر
محمد معین

استاد دانشگاه
تهران

فرهنگ فارسی

تهیه و تدوین لغت و فرهنگ بزرگترین و اساسی ترین گامی است که میتوان برای زبان فارسی برداشت و هر کوششی که در این راه بعمل آید باید مورد توجه و اقبال شدید دولت و ملت ما قرار گیرد بنا بر این انتشار « فرهنگ فارسی » تألیف آقای دکتر محمد معین استاد دانشمند دانشگاه تهران که بهترین کتاب در این زمینه و جوابگوی بسیاری از مسائل لغوی ، ادبی و زبان‌شناسی ما است مؤرّده بزرگ و نوید امید بخشی برای فارسی زبانان بشمار میرود .

دو جلد از این فرهنگ نفیس (از حرف الف تا کاف) بترتیب در بهار و دیماه امسال منتشر شده است و دو جلد دیگر که شامل بقیه حروف و اعلام و ترکیبات بیگانه مستعمل در زبان فارسی است نیز بزودی بزیر ویرایش آراسته خواهد شد (۱)
استاد معین بیگمان بزرگترین لغوی کشور ما است که تمام نیروی مادی و معنوی خویش را وقف خدمت بزبان و ادب فارسی کرده است. وی سه زبان زنده جهان یعنی انگلیسی آلمانی و فرانسه را بخوبی میداند و در دستور و سایر فنون ادب استاد مسلم است و سالها با اعلامه دهخدا در تنظیم لغتنامه همکاری داشته و اکنون نیز بنا بر وصیت آن مرحوم ریاست سازمان لغتنامه را عهده دار است و کار این مؤسسه تحقیقی را رهبری میکند از اینرو شایسته ترین کسی است که میتواند کار فرهنگ نویسی را بدست گیرد و آن را به پایان برد.
مؤلف دانشمند در تدوین کتاب از آخرین شیوه‌های لغت نویسی جهان استفاده کرده و در مقدمه (۲) در این باره چنین می‌نکارد :

- ۱ - قسمتی از جلد سوم و تقریباً تمام جلد چهارم بچاپ رسیده است و بنا بر این انتشار دو جلد دیگر نیز دیری نخواهد پایید .
- ۲ - مقدمه صفحه چهل و نه .

دروش ما در فرهنگ حاضر ممزوجی است از روش فرهنگهای ذیل:

د المنجد (عربی بمری)، استینگاس (فارسی بانگلیسی)، میلر (فارسی بروسی) و بستر (انگلیسی به انگلیسی)، بروکهاوس (آلمانی بالمانی) و لاروس (فرانسوی بفرانسوی) بامطابقه با فرهنگهای متداول فارسی.

از این میان عنایت و توجه ما به لاروس کوچک که مورد استقبال کامل ایرانیان قرار گرفته بیشتر بوده است (۱)

استاد در این تألیف روش گروهی را که امروز علمی ترین شیوه تحقیق و پژوهش است بکار بسته و در توجه این طریقه پسندیده با انصاف عالمانه خاص خویش چنین مینویسد: هیچ فرهنگ کاملی کار یک تن نباید باشد و نمیتواند باشد اسناد و انتساب یک فرهنگ (مانند لاروس، کیه، المنجد و غیره) بیک مؤلف برای پیشقدمی و طرح اصلی و کوشش بیشتری است که مؤسس آنها بعمل آورده.

کتاب حاضر مبتنی بر ۳۰۰۰۰۰ فیش است که نگارنده بیاری گروهی از دوستان و دانشجویان در طی بیست سال فراهم کرده. طرح تألیف و تصحیح و هماهنگ کردن و پر کردن خلاها از نگارنده است اما سروران و همکاران فاضل من هر یک در حد خود و در رشته تخصصی خویش کوشیده اند و فرهنگ را بصورت کنونی در آورده اند این غده شامل سه دسته است:

۱ - استادان بزرگوار و همکارانی که در مورد لزوم بدانان مراجعه شده و ایشان در کمال لطف یادداشتهایی تهیه و ارسال فرموده اند.

۲ - همکارانی که مدتی بطور مداوم در تدوین و تنظیم فرهنگ حاضر کار کرده اند
 ۳ - دانشجویان دانشکده ادبیات که از سال تحصیلی ۳۸-۱۳۳۷ تا کنون در استخراج لغات و اصطلاحات و ترکیبات از متون نظم و نثر فارسی از قدیم، متوسط، متأخر و معاصر، با ما همکاری کرده اند تعداد این دانشجویان گرامی از چهارصد متجاوز است (۲).

فرهنگ حاضر که فرهنگ متوسط (۳) یا فرهنگ شماره ۳ نامیده شده شامل یک مقدمه محققانه و سه بخش است بخش اول مشتمل بر لغات ادبی، ریاضی، نجومی، پزشکی طبیعی، اقتصادی، فقهی، حقوقی، فلسفی، هنری، ورزشی، نظامی و کلمات مربوط به پیشه های مختلف است. بخش دوم به ترکیبات خارجی که وارد زبان فارسی شده است اختصاص دارد و بخش سوم شامل اعلام و نامهای خاص است.

مقدمه فرهنگ که از لحاظ اطلاعات عمومی مربوط بزبان فارسی بسیار جالب و

۱ - مقدمه فرهنگ فارسی س چهل و هشت

۲ - همان مقدمه از سر هشتاد و یک تا هشتاد و هفت

۳ - در برابر فرهنگ مشروح یا فرهنگ شماره ۱ فرهنگ بزرگ یا فرهنگ

شماره ۲ فرهنگ کوچک یا فرهنگ شماره ۴ و فرهنگ مختصر و فرهنگ جیبی که بعداً بیرون خواهد آمد.

نفیس و کم نظیر است خود بهترین گواه احاطه وسیع و تسلط کامل مؤلف بر مسائل زبان فارسی و نماینده رنج توانفرسا و بی‌پایانی است که وی در پژوهشهای ادبی و زبان‌شناسی برده است .
در این مقدمه استادانه این مطالب بچشم میخورد :

منابع زبان فارسی ، عناصر اصلی زبان فارسی ، اهمیت زبان فارسی ، فرهنگهای ما ، روش کار ، مآخذ و ...

این پیش‌گفتار عالمانه و موجز حاوی نکات و دقایق ادبی و زبان‌شناسی بیشماری است که مطالعه آنرا برای دانشجویان عزیز دانشکده ادبیات و دوستان زبان و ادب فارسی لازم و ضرور میسازد .

متن فرهنگ نیز دارای مزایا و فوایدی است که در فرهنگهای دیگر دیده نمیشود و برای آگاه شدن از آن بهتر است سطوری از مقدمه را در اینجا نقل کنیم :

۱- فرهنگ حاضر تا آنجا که ممکن است شامل محاسن فرهنگهای معروف اروپائی (لاروس ، کیه ، وبستر ، بروکهاوس) و المنجد عربی است .

۲- تعداد لغات فرهنگ حاضر بیش از لغاتی است که در فرهنگهای فارسی قدیم

و جدید آمده (صرف نظر از لغت نامه دهخدا که دائرة المعارف است) چه هر چند تعداد مواد فرهنگ ناظم الاطباء و فرهنگ آنندراج بیش از فرهنگ حاضر است باید گفت که بسیاری از لغات عربی که در آنها آمده هرگز در فارسی (متون نظم و نثر و تداول فارسی زبانان) بکار نرفته و بنا بر این اصلاً در قلمرو فارسی در نیامده و نباید در فرهنگهای فارسی آنها را وارد کرد .

۳- فرهنگهای متداول فارسی (قدیم و جدید) اصولاً به اعلام توجهی نکرده اند و فقط عده‌ای محدود از اعلام را طرداً للیب در طی لغات گنجانیده اند و فقط دو فرهنگ معاصر تعدادی از اعلام را جداگانه آورده اند که هر چند سعی مؤلفان آنها مشکور است کما و کیفاً قابل مقایسه با اعلام کتاب حاضر نیستند (در این مورد نیز لغتنامه را که دائرة المعارف است باید مستثنی داشت) .

۴- ترکیبات خارجی مورد توجه فرهنگ نویسان مانبوده و فقط محدودی در بعض فرهنگهای گذشته (آنندراج ، ناظم الاطباء) و یکی از فرهنگهای معاصر آمده که قابل قیاس با تعداد ترکیبات مندرج در بخش دوم کتاب حاضر نیست (در این مورد نیز لغتنامه مستثنی است)

۵- ضبط تلفظ لغات با حروف لاتینی مخصوص (۱) نخستین بار در کتاب حاضر بکار رفته (تنها در یک فرهنگ از حروف معمولی لاتین استفاده شده)

۶- ریشه و وجه اشتقاق لغات و اعلام در هیچیک از فرهنگهای فارسی (قدیم و جدید) داده نشده . فرهنگ حاضر نخستین فرهنگ مستقلی است که در این راه گام برداشته .

۷- هویت دستوری لغات مورد توجه فرهنگ نویسان قدیم نبوده و بعض فرهنگهای معاصر در این راه قدم برداشته اند هر چند خدمت آنها شایان تقدیر است ولی

اقدامشان بکمال نرسیده (مواد مجلدات اول لغتنامه هم فاقد هويت دستوری است ولی بدرخواست مؤلف ارجمند فرهنگ فارسی علامه مرحوم دهخدا موافقت کردند که این مزیت نیز بمزایای دیگر لغتنامه افزوده شود)

۸ -- آگاهی از صرف افعال با مراجعه بمصدر آنها که این امر نیز در فرهنگهای فارسی بی سابقه است .

۹ -- نخستین بار است که در فرهنگ فارسی اشاره به غیر مستعمل بودن و کم استعمال بودن لغات مندرج شده .

۱۰ -- فرهنگهای متداول فارسی (قدیم و جدید) عنایتی بتصاویر نکرده اند بعضی فرهنگهای معاصر تعداد محدودی تصویر درج کرده اند که از لحاظ کمیت قابل قیاس با فرهنگ حاضر نیستند تصاویری که در طی کتاب آمده در تجسم معانی لغات کومک بسیار مینماید .

۱۱ -- فرهنگهای متداول از چاپ نقشه بعلت اشکالات فراوان صرف نظر کرده اند و فقط يك فرهنگ به چاپ تعدادی محدود اقدام نموده و آن هم از لحاظ کمیت و کیفیت قابل مقایسه با فرهنگ حاضر نیست .

۱۲ -- جدولهای مختلف (از قبیل الفباهای مختلف ، جدول ضرب و غیره) موجب افزایش اطلاعات مراجعان خواهد بود .

۱۳ -- نمره بندی مواد (لغات و اعلام) موجب سهولت مراجعه و کشف منظور خواهد شد این کار تاکنون در هیچیک از فرهنگهای فارسی و بسیاری از فرهنگهای اروپائی انجام نشده
۱۴ -- نمره بندی معانی مختلف يك ماده نیز سبب سهولت پیدا کردن معنی مقصود و تمییز معانی متعدد خواهد بود . این طریقه در فرهنگهای فارسی سابقه ندارد و بسیاری از فرهنگهای اروپائی نیز فاقد آنند (۲) ،

باتمام مزایا و فوائدی که برای فرهنگ برشمرديم جای شك و شبهه نیست تا تدوین فرهنگ دقیق و جامع برای زبان فارسی زمانی دراز باقی مانده است و راههای دشوار و پر پیچ و خمی باید سپرده شود تا این آرزو جامه عمل پوشد . جایی که مؤسسه لاروس بامتجاوز از يك قرن سابقه کار و برخورداری از وسایل و سرمایه و نیروی انسانی و علمی شگفت انگیز خود هنوز قادر نیست فرهنگهای خویش را خالی از خطا و لغزش منتشر کند چه کسی میتواند از فرهنگ نویس ایرانی که هیچیک از امکانات و مقدرات یاد شده را ندارد توقع تألیف فرهنگی کامل و عاری از عیب و نقص داشته باشد ، مؤلف دانشمند که خود بیش از هر کسی بدشواری کار واقف است با کمال انصاف و بدون هیچگونه اغماضی معايب و نقائص کتاب را نیز یادآور میشود و در این باره چنین می نگارد :

« شاید ما خود پیش از دیگران از نقصها و عیبهای فرهنگ حاضر آگاه باشیم . نقصها و عیبها را بر دو بخش میتوان تقسیم کرد: بخشی مربوط با غلاط و اشتباهات است و قسمتی مربوط بطرح و مشخصات فرهنگ . در مورد بخش اول ، ما از خوانندگان فاضل ، تقاضا

۱ -- واگر هم احياناً داده اند غالباً از قبیل فقه اللغه عامیانه است

۲ -- مقدمه ص هفتاد و هشت

داریم که روش پسندیده‌ای را که درباره دیگر مؤلفات نگارنده بکار برده‌اند، در مورد مندرجات کتاب حاضر نیز تعقیب کنند و نظرات خود را در جرح و تعدیل و اضافه و نقصان و تصحیح اغلاط بمانویسند ما با عرض تشکر در چاپهای بعد آنها را بکار خواهیم بست.

در مورد بخش دوم، طرحی که برای فرهنگ حاضر ریخته شده ایجاب سبکی خاص و موادی محدود میکند و فی‌المثل بزرگترین نقصی که شاید بتوانند بر این فرهنگ بگیرند کمی شواهد و امثله است، شواهد و امثله کافی را در فرهنگهای بزرگتر گنجانیده‌ایم و کتاب حاضر تلخیصی است از آن فرهنگها، همچنانکه لاروس و وبستر و بروکهاوس کوچک و متوسط همین راه را رفته‌اند (۱)»

اما بهر حال نمیتوان شك داشت که فرهنگ موجود بهترین فرهنگ متوسطی است که تا کنون برای زبان فارسی نوشته شده است و از لحاظ دقت و جامعیت و مستند بودن بر همه واژه نامه‌های نظیر خود برتری دارد و بیگمان يك سروگردن از همه آنها بزرگتر است.

وسپس استاد برای رفع این نقائص و معایب و تکمیل کار خطیر لنت نویسی و خدمت بیشتر بزبان و فرهنگ ایران طرحهای وسیعی که در آینده برای این امر مهم در نظر گرفته‌اند معرفی مینمایند و در این مورد از پیر لاروس، مؤسس یکی از بزرگترین فرهنگهای جهان، الهام میگیرند و گفته او را نقل میکنند، آنجا که نوشته است: «کتابی تالیف خواهم کرده در آن هر کس بترتیب الفبائی همه معلوماتی را که امروزه مغز بشری را غنی میسازد بدست آورد. ثروتی که من کسب کرده‌ام آنها را برای شخص خود بکار نمی‌برم و در این کارم چیزی از دست نخواهم داد زیرا تمتعاتی که تنها فردی و شخصی باشد قلب را تهی میکند و از نظر سعادت واقعی جز خود پرستی بیهوده بشمار نمیآید» و آنگاه مینویسند «نگارنده نیز هر چند چنین شایستگی را در خود نمی‌بیند با گامهای آهسته بهمان راه میرود و امید دارد که توفیق یابد» و پس از آن بتوصیف فرهنگهای متعددی (شامل فرهنگ مشروح و فرهنگ بزرگ و کوچک و جیبی و همچنین فرهنگای اختصاصی و غیره) که در آینده باید بچاپ برسانند می‌پردازند (۲)

کیست که همت بلند استاد معین را در این کار حیاتی نستاید و هدف مقدس و شیوه پسندیده او را مورد تحسین قرار ندهد. بیگمان همه دانش پژوهان، و همه فارسی زبانان کامیابی این دانشمند گرانمایه را در راهی که در پیش گرفته است آرزو می‌کنند.

در پایان مقال برای مزید فایده و آگاهی بیشتر از شیوه تالیف فرهنگ مورد بحث نمونه‌ئی از آن از نظر خوانندگان گرامی و ادب خواه مجله میکندرد. دستک فر شیدورد

۱ - مقدمه ص هشتاد.

۲ - برای آگاهی از چگونگی و ویژگی این فرهنگها خوانندگان ادب دوست را به مقدمه فرهنگ مورد بحث صفحه چهل و پنج راهنمایی میکنیم.

(م.ه) ۱ - سه ده زبان. (گیا.) - سوسن سفید (م.ه) ۲ - سه زرد ۱ - (گیا.) یکی از گونه های سوسن که دارای گل های طلایی است. اصل این سوسن از ژاپن است؛ سوسن اصفه، صاری زنبق، سوسن زاپنی. ۲ - وج (م.ه) ۱ - سه زاپنی. (گیا.) سوسن زرد (م.ه) ۲ - سه سرخ. (گیا.) گلایول (م.ه) ۳ - سه سفید. (گیا.) سوسنی که دارای گل های سفید است. این گونه را بمناسبت زیبایی خاصی که دارد بیشتر پرورش میدهند؛ سوسن آزاد، سوسن ابیض، سوسن ده زبان، سوسن گل دراز، صغ. - وجه تسمیه ده زبان بدان جهت است که کاسبرگها نیز همانند گل - برگها سفید و مشابه آنهایند و با توجه باینکه تعداد هر یک ۵ عدد است بدین نام موسوم شده. ۴ - سه کبود. (گیا.) سوسن چینی (م.ه) ۵ - سه گل دراز. (گیا.) سوسن سفید (م.ه) ۶ - سه لاجوردی (گیا.) سوسن چینی (م.ه) ۷ - سه وسیر (کنه) ناسازگاری، عدم موافقت (مثلا بین آب و آتش).

سوسنبر [sūsānbar = سیسنببر، سه-sīsīmbar، یو-sisūmbrion] (۱) (گیا) گیاهی است از تیره نمناعیان که دارای نوعی ساقه خزنده هوایی و ساقه زیرزمینی است و این ساقه در فواصلی ریشه تولید کرده و در مقابلش یک ساقه هوایی خارج میشود و باین ترتیب گیاه تکثیر می یابد، برگهایش متقابل، بیضی، نوک تیز، دنداندار و کمی پوشیده از کرک پدرازی ۴ تا ۷ سانتیمتر و بعضی ۲ تا ۳ سانتیمتر است.

سوسن [sūsān به sūsān -

sūsān, sawsan. ممن.] (۱) (گیا.) گیاهی است از تیره سوسنی ها که جزو گیاهان تک لپه ای جام و کاسه نگین است. کلی است فصلی و دارای گل های زیبا و درشت برنک های مختلف. اصل این گیاه از اروپا و ژاپن و آمریکای شمالی و هیمالیاست. جهت ازدیاد این گیاه معمولا در پاییز پیازهای فرعی را از پیاز اصلی جدا میکنند و در بهار مجددا میکارند؛ پیلگوش، فیلگوش، پیلغوش، زنبق رشتی ۲ - سه آزاد. (گیا.) سوسن سفید (م.ه) ۳ - سه آسمانگونی. (گیا) سوسن چینی (م.ه) ۴ - سه ابیض. (گیا.) سوسن سفید (م.ه) ۵ - سه احمر. (گیا.) گلایول (م.ه) ۶ - سه اصفه. (گیا.) سوسن زرد (م.ه) ۷ - سه الوان. (گیا.) گونه ای سوسن که دارای گل های درشت و رنگارنگ است. اصل این گونه سوسن از ژاپن است؛ سوسن خوش اندام ۸ - سه بری. (گیا.) گونه ای سوسن که دارای گل های سفید کوچک و بوئی بسیار مطبوع است. این گونه سوسن در اردیبهشت ماه گل میدهد و گل های آن معمولا بشکل خوشه یک طرفی است. ۹ - سه چینی. (گیا.) گونه ای سوسن که دارای ساقه های سبز و تند و گل های لاجوردی است. اصل این گونه سوسن از هیمالیا می باشد؛ سوسن ختایی، سوسن لاجوردی، ایماروقالی، سوسن کبود، سوسن آسمان - گونی، سوسن آسمانجونی. ۱۰ - سه ختایی. (گیا.) سوسن چینی (م.ه) ۱۱ - سه خوش اندام. (گیا.) سوسن الوان

سوسن (و بهاران)

سوسنبر (و گل آن)

سوسن بری (و مقطع گل آن)

- (فر.) ۲ - Muguet (Lilium elegans) (ل.) ۱ - Lilium (ل.)
 (ل.) ۵ - Hemerocallis flava (ل.) ۴ - Hemerocallis coerulea (فر.)
 (فر.) ۶ - Lilium candidum, lis blanc (فر.)
 (فر.) ۷ - Menthapiperata, menthe poivrée (ل.)